

ΤΟ ΕΘΙΜΟΝ

ΤΗΣ ΘΡΑΥΣΕΩΣ ΑΓΓΕΙΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΚΗΔΕΙΑΝ

Τὸ κοινὸν καὶ εἰς πολλοὺς ἄλλους λαοὺς ἔθιμον τῆς θραύσεως παρὰ τοὺς τάφους ἀγγείων, ἀφιερωμένων εἰς τοὺς νεκροὺς ἢ εἰς τὴν κηδεῖαν χρησιμευσάντων, τηρεῖται καὶ παρὰ τῷ καθ' ἡμᾶς ἐλληνικῷ λαῷ, περίλειμμα ὃν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τῆς ἀπωτάτης ἀρχαιότητος. Διότι διὰ τοῦ ἐθίμου τούτου δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ εὕρεσις θραυσμάτων κεραμείων ἀγγείων ἐν τῷ ὑπὸ τοῦ ἀνωτάτου ἀνοίγματος τῶν ὑπὸ τοῦ Χ. Τσοῦντα ἀνασκαφέντων Μυκηναίων τάφων σχηματιζομένῳ βόθρῳ, τῷ προωρισμένῳ ἴσως εἰς χοάς¹. καθὼς ἐπίσης καὶ οἱ μεγάλοι τῶν κεραμίων σωροὶ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀλεξανδρείᾳ, ἥς αἱ πρὸς ἀνατολὰς καὶ μεσημβρίαν τῆς νεωτέρας πόλεως ἀνωφέρειαι καὶ οἱ βουνοὶ συνίστανται ἀπὸ τῆς κορυφῆς μέχρι τοῦ εἰς βάθος 8—16 καὶ πλειόνων μέτρων παλαιοῦ ἐδάφους ἐκ στρωμάτων τεθραυσμένων κεράμων αἰγυπτιακῶν, ἐλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν διαφόρων περιόδων, ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς πόλεως ὑπὸ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῆς ἀλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων². Οὗτος δὲ κατὰ τινὰς εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ἐνίοτε τὰ ἐν τοῖς ἀρχαίοις ἐλληνικοῖς τάφοις εὐρισκόμενα ληκύθια ἔχουσιν ἀποκεκρουσμένον τὸν πυθμένα³, καὶ πολλὰ καθόλου τῶν κτερισμάτων φέρουσι τὰ ἔχνη ἐπίτηδες ἐπενεχθείσης αὐτοῖς βλάβης ἐν ἐλληνικοῖς τάφοις⁴ καὶ ἐν προϊστορικαῖς τῆς βορείου Εὐρώπης⁵.

Ἐν Ἑλλάδι δὲ νῦν θραύονται πῆλινα ἀγγεῖα ἐπὶ τοῦ τάφου καὶ

¹ Βλ. Chr. Belger ἐν Berliner philol. Wochenschrift 1891 στ. 707.—Βλ. νῦν καὶ Χ. Τσοῦντα Μυκῆναι σ. 148.

² Τ. Νερούτσου, Κεραμίων λαβαὶ ἐνεπίγραφαι, ἀνευρισκόμεναι ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἀλεξανδρείᾳ σ. 3 κέ. καὶ ἐν Ἀθηναίῳ 1874 τ. Γ' σ. 245 κέ.

³ Hermann—Blümner Griechische Privatalterthümer 1882 σ. 382.

⁴ Αὐτ.

⁵ Olshansen ἐν Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie etc. 1892 σ. 166 κέ. — Νῦν ἐν Ἑλλάδι σχίζουσι τὰ συνθιπτόμενα τῷ νεκρῷ ἐνδύματα καὶ ὑφάσματα· ἀλλὰ τοῦ ἔθους τούτου λόγος φέρεται ἡ προφύλαξις ὑπὸ τῆς ἱεροσυλίας τῶν τυμωρῶν, οὐδεμία δ' ἀνάγκη ὑπάρχει ν' ἀναζητήσωμεν ἄλλον.

πρὸ τῆς οἰκίας κατὰ τὴν ἔξοδον τοῦ νεκροῦ, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ ἐν τῇ ὁδῷ, τὴν ὁποίαν ἡ ἐπικήδειος πομπὴ διέρχεται. Ἀπανταχοῦ σχεδὸν τῆς Ἑλλάδος, καθ' ἣν στιγμὴν οἱ νεκροθάπται καταβιβάζουσι τὸν νεκρόν, ὁ ἱερεὺς ἐκφωνῶν τὸ γραφικόν: Γῆ εἰ καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ¹, ἐπιχέει ἐπὶ τοῦ τάφου ὀλίγον ὕδωρ ἐκ λαγῆνου πρὸς τοῦτο κομιζομένης, ἣτις πᾶραυτὰ θραύεται, καὶ βάλλει δράκκα χώματος ὁμοίως καὶ οἱ παριστάμενοι εἰς τὸν ἐνταφιασμόν νομίζουσι θρησκευτικόν καθήκον γὰρ ρίψωσι χῶμα ἐπὶ τοῦ νεκροῦ, ἐκφωνοῦντες: Θιὸς σχωρὲς² τον, ἐπόμενοι οὕτως ἀνεπιγνώστως τῷ παλαιστάτῳ ἐλληνικῷ νόμῳ, τῷ κελεύοντι τοῖς περιτυχούσιν ἀτάφῳ σώματι ἐπιβάλλειν αὐτῷ γῆν³. Εἰναι δ' ἄξιον παρατηρήσεως, ὅτι ἡ τοιαύτη ἱεροτελεστία, ἣν οὐδεὶς Ἕλληνα ἱερεὺς παραλείπει κατὰ τὸν ἐνταφιασμόν, δὲν ἐκυρώθη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διότι οὐδεμίαν μνείαν ταύτης γίνεται ἐν τῇ νεκρωσίμῳ ἀκολουθίᾳ⁴.

Ὁ Edward Tylor μετὰ θαυμαστῆς πολυμαθείας καταδείξας τὴν ὑπαρξίν παραπλησίων ἐθιμῶν παρὰ λαοῖς τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς, τῆς Ἀμερικῆς καὶ τῆς Αὐστραλίας, ἐπιφέρει πολλὰς εὐφρεῖς εἰκασίας περὶ τῶν δοξασιῶν, αἵτινες παρέσχον ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῶν ἐθιμῶν ἐκείνων⁵.

Παρ' ἡμῖν δ' οἱ ἱερεῖς καὶ τῶν λαϊκῶν οἱ λογιώτεροι, ἐρωτώμενοι περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθίμου, ὅπερ ὑπολαμβάνουσι θρησκευτικόν νόμιμον, ἀποκρίνονται ὅτι εἶναι συμβολικὴ παράστασις τῆς διαλύσεως τοῦ ἀψύχου σώματος εἰς τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν εἶναι συντεθειμένον, τὴν γῆν καὶ τὸ ὕδωρ. Ἡ ἀληθὴς ὅμως ἐννοία τοῦτου εἶναι δυνατόν νομίζομεν ν' ἀνυρεθῇ διὰ τῆς ἀντιβολῆς πρὸς ἄλλα παραπλήσια ἔθιμα καὶ τὰς συναφεῖς αὐτοῖς δοξασίας. Ἐξετάζοντες δὲ μετ' ἐπιστάσεως ταῦτα, συνάγομεν ὅτι δύο ἦσαν αἱ κύριας ιδέαι, ἐξ ὧν προῆλθε τὸ ἔθιμον τῆς θραύσεως τῶν ἀγγείων: Πρῶτον ἡ ιδέα ὅτι πᾶν τὸ χρησιμεύσαν πρὸς καθαρμούς πρέπει νὰ καταστραφῇ, ὥπως μὴ βεβηλωθῇ δι' ἄλλης χρήσεως καὶ μειωθῇ οὕτως ἡ τῶν καθαρμῶν ἐνέργεια· καὶ δεύτερον ὅτι τάφιερωμένα εἰς τοὺς νεκροὺς πρέπει ἐπίσης νὰ καταστρέφονται, ὥπως ἐξασφαλιζῆται τῆς ἀφιερώσεως ὁ σκοπός, ὅστις θὰ ἐματαιοῦτο ἂν ἐγένετο ἄλλη τις χρῆσις αὐτῶν. Ὡς δὲ τὰ ἐπὶ τοῦ τάφου ἐναγιζόμενα ἐμ-

¹ Γένεσ. Γ', 19.

² Βλ. πρὸς τοὺς ἄλλους Αἰλικυὸν Ποικ. ἱστ. Ε', 14.

³ Καθ' ὅσον γινώσκομεν μόνον ἐν Γερμανίᾳ τηρεῖται μὲν ἡ ἄλλη ἱεροτελεστία, δὲν συνειθίζονται δ' ἡ ἐπίχυσις τοῦ ὕδατος καὶ τῆς λαγῆνου ἢ θραύσις.

⁴ Tylor, Primitive Culture 3ης ἐκδ. Lond. 1891 τ. I. σ. 483—4.

ψυχα ὑπετίθετο ὅτι διὰ τοῦ θανάτου αὐτῶν καθίσταντο ὑπηρετικά τῷ τιμωμένῳ νεκρῷ, οὕτω καὶ τὰ σκεύη, ἔμφυχα ἐπίτης ὑπολαμβάνόμενα παρὰ τοῖς κατὰ φύσιν λαοῖς, πρέπει νὰ καταστραφῶσιν, ἵνα χρησιμεύσωσιν αὐτῷ, ἀνεπιτήδεια ὄντα πρὸς πᾶσαν ἄλλην χρῆσιν.

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον παρατηροῦμεν ὅτι καὶ νῦν, καθὼς τὸ πάλαι, συνειθίζονται καθαρμοὶ κατὰ τὰς κηδείας. Καὶ ἐν μὲν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις οἱ ἐπὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πενθοῦντος ἀφικνούμενοι ἐκαθαίροντο κατὰ τὴν ἐξοδὸν περιρραϊνόμενοι ὕδατι· τοῦτο δὲ προῦκειτο ἐν ἀγγεῖῳ κεραμέῳ, ἐξ ἄλλης οἰκίας κεκομισμένον, τὸ δ' ἀγγεῖον ἐκαλεῖτο ἀρδάνιον¹. Νῦν δ' ἐν πλείστοις ἐλληνικοῖς τόποις ἡ κάθαρσις γίνεται κατὰ τὴν ἐπάνοδον ἀπὸ τῆς κηδείας, συνισταμένη εἰς νίψιν τῶν χειρῶν τῶν μετασχόντων αὐτῆς, ἥτις ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γίνεται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ νεκροῦ². Κατ' ἐξαιρέσιν δ' ἐν Κύπρῳ νίπτουσι τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοῦ τοῦ τάφου, θραυομένων εἴτα τῶν λαγήνων τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ πρὸς ἄλλον σκοπὸν κομιζομένου ἐλαιοδόχου ἀγγείου³. Ὁμοίως καὶ πολλαχοῦ τῆς Ἑπείρου οἱ χωρικοὶ ἀφ' οὗ ἐνταφιάσῃ τὸν νεκρὸν νίπτουσι τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ τάφου⁴. Ἐν Αἰνῷ δὲ τῆς Θράκης νίπτονται ἐπὶ τοῦ τάφου πάντες οἱ συνοδεύσαντες τὴν κηδείαν, τοῦτο δὲ ποιοῦσιν ὡς λέγουσιν εἶνα μὴ βλέπωσι τὸν νεκρὸν καθ' ὕπνον⁵.

Σαφῶς δ' ἐμφαίνεται ἡ ἐννοία τοῦ καθαρμοῦ ἐν τοῖς ἀρχαίοις ἐθίμοις τῆς θραύσεως τῶν ὑδριῶν κατὰ τὴν διάβασιν τῆς νεκρικῆς πομπῆς, ἣν ἀλλαχοῦ ἄλλως ἐξηγοῦσιν, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν. Ἐν τοῖς

¹ Πολυδ. Η' 65.—Σχολ. Ἀριστοφ. Νεφ. 838 : «ἔθος ἦν μετὰ τὸ ἐκκομισθῆναι τὸ σῶμα καθαρμοῦ χάριν ἀπολῶσθαι τοὺς οἰκείους τοῦ τεθνεῶτος». — Ἡσύχ. λ. ἀρδάνιον.—Τὸ ἀρδάνιον ἐτίθετο πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας. Ἀριστοφ. Ἐκκλησι. 1033.—Βλ. καὶ Hermann-Blümner ἐνθ. ἀν. σ. 365.—Περὶ ὁμοίων καθαρμῶν παρὰ Ῥωμαίοις βλ. Bekker, Gallus τ. III σ. 378.

² Κοραΐ, Ἀτακτα τ. Β' σ. 404 κ. ἐ.—Ἰω. Πρωτοδίκου, περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς. Ἀθ. 1860 σ. 13.—Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐλλ. φιλολ. σύλλογος τ. ΙΘ' σ. 139 (ἐν Τσεσμὲ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας).—Ἐξ ἰδίων δὲ πληροφοριῶν γινώσκομεν ὅτι τοῦτο συνειθίζεται ἐν Ἀθήναις, Τριχωνίᾳ, Γορτυνίᾳ καὶ ἐν τισὶ τῶν Κυκλάδων.—Ὁμοίως ἐν τισὶ τῶν χωρίων τῆς Γαλλίας, οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ κηδείας νίπτουσι τὰς χεῖρας, τὸ δὲ μάκτρον δι' οὗ πάντες σπογγίζονται ρίπτουσιν εἰς τὴν στέγην (Noël, Coutumes, mythes et traditions de France σ. 94). Ὅθεν καὶ ἐνταῦθα διαβλέπομεν προσπάθειαν πρὸς παρακώλυσιν τῆς βεβήλου χρήσεως τοῦ χρησιμεύσαντος εἰς καθαρμόν.

³ Γ. Λουκά, Φιλολογικαὶ ἐπισκέψεις. Ἀθῆν. 1874 σ. 98.—Ἀθ. Σακελλαρίου, Κυπριακὰ Ἀθῆν. 1890 τ. Α' σ. 738.

⁴ Γρηγορίου Παλιουρίτου, Ἀρχαιολογία ἐλληνική. 1845 τ. Β' σ. 257.

⁵ Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐλλ. φιλολ. σύλλογος τ. ΙΘ' σ. 549.

πλείστοις χωρίοις τῆς ἐπαρχίας Μαντινείας καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Τριπόλει λέγουσιν ὅτι αἶμα προσπεράσῃ τὸ λείψανον, πρέπει ἀμέσως νὰ πάρῃς ἓνα κανάτι ἢ νιὰ (=μίαν) στάμνα ἢ νιὰ λαῖνα γεμάτη νερὸ καὶ νὰ τὸ χιούσῃς ἀπὸ τῇ νιὰ ἄκρῃ τοῦ δρόμου ὡς ἔς τὴν ἄλλη ἢ χάμου ἔς τὰ γκωνάρι τοῦ σπιτιοῦ σου, ἢ μπροστὰ ἔς τὴν πόρτα σου μὲ οὐλο τὰ γγειὸ ἢ μέσα ἔς ταῖς τίσσερες ἀγκωναῖς τοῦ σπιτιοῦ, καὶ νὰ σπάσῃς τὰ γγειὸ καὶ νὰ εἰπῇς: Διὸς (=Θεὸς) σχωρέσ' τονε! τὸ κακὸ του νὰ μὴ μᾶς βρῇ!» Ἐνίοτε οἱ δεισιδαιμονέστεροι χύνουσι ὅλον τὸ ὑπουδῆποτε τῆς οἰκίας ὑπάρχον ὕδωρ, εἰάν τύχῃ καὶ διέλθῃ λείψανον πρὸ τῆς οἰκίας, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει αὐτὸ νερὸ εἶναι θράσιο» (=θρασὺ) ἤτοι ἀκάθαρτον, ἀχρηστον, μίασμα τῆς οἰκίας, καὶ πρέπει διὰ τοῦτο νὰ χυθῇ ἀμέσως ἵνα καθαρισθῇ ἡ οἰκία, «γιατὶ σκουληκιάζει τὸ νερό», ὅταν διέλθῃ τὸ λείψανον. Ἐπίσης χύνουσι τὸ ὕδωρ γιὰ τὸ καλὸ ἢ γιὰ νὰ παστρευτῇ τὸ σπίτι¹.

Ἐκ δὲ τῆς δευτέρας τῶν ἀναγραφεισῶν ἰδεῶν ἀπορρέουσι πολλαὶ συνήθειαι μαρτυροῦσαι τὴν πεποίθησιν τοῦ λαοῦ, ὅτι τὸ ἐν ταῖς θραυομέναις λαγήνοις ὕδωρ εἶναι προωρισμένον διὰ τὸν νεκρόν, καὶ ὅτι ἡ χύσις τοῦ ὕδατος εἰς τὴν γῆν καὶ ἡ καταστροφή τοῦ περιέχοντος αὐτὸ ἀγγείου θεωροῦνται ὡς οἱ καταλληλότετοι τρόποι ὅπως λάβῃ τὸ προσφερόμενον ὁ νεκρός. Ὡς παρὰ τοῖς πλείστοις λαοῖς ἀκμαία διακηρεῖται καὶ παρὰ τοῖς Ἑλλησιν ἡ δοξασία περὶ ἐπιβιώσεως τῶν νεκρῶν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἡ παρεπομένη τῇ δοξασίᾳ ταύτῃ συνήθεια τῆς προσφορᾶς τροφῶν εἰς αὐτούς. Πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐξακολουθοῦσιν ἐναγίζοντες τοῖς νεκροῖς, ὡς ἐν ἄλλῳ τόπῳ διαλαμβάνομεν². Ἐνταῦθα δ' ἀρκούμεθα ν' ἀναφέρωμεν ὅτι ἐν ταῖς πλείσταις ἐλληνικαῖς χώραις ἐπὶ τρία ἡμερονύκτια ἀνάπτουσιν ἐν τῷ δωματίῳ ὅπου ἐξεψύχησεν ὁ νεκρὸς ἀκοίμητον λύχνον καὶ παραθέτουσιν ἄρτους καὶ λαγήνον πλήρη ὕδατος³. Ἐν Κρήτῃ ἀποτίθεται ἐπὶ τοῦ τάφου λαγήνος ὕδατος καὶ

¹ Κατ' ἀνακρίνωσιν τοῦ κ. Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου, Ἀρχάδος τελειοφοίτου τῆς φιλολογίας.

² Ν. Γ. Πολίτου, τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἐν Παρθενῶνι 1872 π. Β' σ. 1142 κέ.

³ Χ. Μεγδάνου, Λύχνος Διογένους 1818 σ. 273 (Μακεδονία). Ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο κρατεῖ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος γινώσκομεν ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως. Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Καρδίτσης τῆς Θεσσαλίας, ὡς μας ἀνεκοίνωσεν ὁ δημοδιδάσκαλος κ. Ἀ. Λαδιάς, ἐπὶ τρεῖς κατὰ συνέχειαν ἡμέρας μετὰ τὴν κηδείαν συνειθίζουσι ν' ἀνάπτωσι κανδήλιον ἐπὶ τοῦ τόπου ὅπου ἔκειτο ὁ νεκρός, πλησίον δὲ τοῦ κανδηλίου θέτουσιν ἐντὸς μικροῦ ἀγγείου καὶ ὕδωρ, τινὲς δὲ συνειθίζουσι νὰ θέτωσι καὶ σῖτον.

ἀφίσταται ἐπὶ ἡμέρας τεσσαράκοντα, διότι δοξάζουσιν ὅτι κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ περιφερομένη εἰς τοὺς τόπους εἰς οὓς ζῶν παρευρέθη, πίνει ἐκ τοῦ ὕδατος ἐκείνου ἐπανερχομένη τὴν ἐσπέραν¹. Ἐνιαχοῦ ὅμως λησμονηθείσης τῆς ἐννοίας τοῦ ἐθίμου ἐπλάσθη ἄλλη δικαιολογία, ὅτι δηλαδή τὸ ἀγγεῖον τοῦ ὕδατος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ θανόντος χρησιμεύει ὅπως πέσῃ μέσα ὁ διάβολος, ὁ ὁποῖος γίνεται σὰν μύγα καὶ ἔρχεται νὰ πάρῃ τὴν ψυχὴν τοῦ πεθαμένου². Ἡ δὲ διὰ τοῦ κρότου τῶν θραυομένων ἀγγείων ἐκδιώκονται οἱ δαίμονες, ὅσοι περιτρέχουσι ζητοῦντες νὰ σύρῳσι διὰ τῆς βίας εἰς τὴν κόλασιν τὴν ψυχὴν³. Ἐν Τριπόλει δὲ καὶ ἐν πολλοῖς χωρίοις τῆς Μαντινείας πιστεύουσιν ὅτι τὰ ἀγγεῖα θραύονται πρὸς ἐκφόβησιν τοῦ Χάρου καὶ ἀποτροπὴν αὐτοῦ. Συνειθίζουσιν ἐκεῖ κατὰ τὴν ἐκφορὰν τοῦ νεκροῦ νὰ θραύωσιν οἱ μὲν εὐπορώτεροι καινουργῇ ὑδρίαν ἢ λάγηνον, οἱ δ' ἀπορώτεροι παλαιὸν τι ἀγγεῖον ἢ ἀπλῶς κέραμον πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας ἢ πρὸ τῆς θύρας τοῦ δωματίου ἐν ᾧ ἐτελεύτησεν ὁ νεκρός, ἢ ἐν ᾧ δωματίῳ ἐξετέθη, ἢτοι ἐν τῷ δωματίῳ τῶν εἰκονισμάτων. Τὸ ἀγγεῖον θραύει στενὰς συγγενῆς ἢ φίλος τοῦ θανόντος, συνηθέστατα δὲ γυνή, ἀλλὰ πρεσβύτες, ἡλικίας ἄνω τῶν πεντήκοντα ἐτῶν· εἰς νέον δὲν ἐπιτρέπεται τοῦτο, διότι οἱ νέοι εἶναι ἀνίσχυροι ν' ἀντιμετωπίσωσι τὸν Χάρον (νὰ τὰ βάνουν μὲ τὸ Χάρο) ἢ, ὅπερ ἀληθέστερον, διότι φοβούμενοι ἐκδίκησιν τοῦ Χάρου προτιμῶσι νὰ ἐκθέσωσιν εἰς αὐτὴν πρεσβύτην μᾶλλον ἢ νέον. Πιστεύουσι δ' ὅτι ἡ θραῦσις τοῦ ἀγγείου, ἐκφοβίζουσα τὸν Χάρον, ἐξασφαλίζει τὴν ζωὴν τῶν ἄλλων. Καὶ ἐπιλέγουσι, θραύοντες τὸ ἀγγεῖον: Ἐβανε μᾶς ἐπῆρες, μωρὲ Χάρο, νάντοτος! (=ἰδοὺ αὐτός)—ἐνταῦθα θραύεται τὸ ἀγγεῖον· ἄλλονε δὲν μᾶς πέρνεις! Ἡ: ὅπως σπάζει τὸ κεραμίδι, ἔτσι, ῥε Χάρο, νὰ σπάσῃ τὸ κεφάλι σου ἂν ξανάρθῃς! (ἢ: ἂν ξανάμπῃς 'ς τὸ σπῖτι μας!) ἢ: Νὰ 'ναι σιδερένιοι οἱ πσινοί! ἢ: Σιδερένιοι νὰ εἴσαστε! (ἢ

¹ Bybilakis, Neugriech. Leben σ. 67.—Πανδώρα 1876 τ. ΙΖ' σ. 331.

² Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Γ. Δροσίνῃ.—Παραμφερῆς πρόληψις ἐπικρατεῖ πολλοῦ τῆς Γαλλίας, ὅπου κενοῦσι πάντα τὰ ἀγγεῖα ἵνα μὴ πέσῃ εἰς τὸ ὕδωρ καὶ πνιγῇ ἡ ψυχὴ τοῦ τεθνεώτος. (Mélusine, τ. Ι στ. 97. 320. 456.—Rev. des tradit. popul. 1893 σ. 420).

³ Ἀντωνιάδου Κρητικῆς σ. 348—7.—Τὸν αὐτὸν σκοπὸν, ἦτοι τὴν διὰ τῶν κρότων ἀποπομπὴν τῶν δαιμόνων, ἔχει καὶ ἡ θραῦσις πηλίνων ἀγγείων κατὰ τὸ μέγα Σάββατον, συμπληρουμένη διὰ πυροβολισμῶν (ὡς ἐν Ζαχύνθῳ. Βλ. Ἐστίαν 1889 τ. ΚΖ' σ. 333). Ἐν Κερκύρᾳ ὅμως, ὅπου μεθ' ὑπερβολικοῦ ζήλου τηρεῖται τὸ ἔθιμον, ἀποδίδεται εἰς αὐτὸ ἄλλη ἐννοια, ἡ τοῦ ἐμπαιγμοῦ τοῦ Ἰούδα. (Ἐστίαν αὐτ. σ. 333).

νὰ εἶμαστε !) ἢ : "Ενας ἐχάθη, οἱ ἄλλοι σιδερένιοι ! Λέγουσι δ' ὅτι θραύουσι τὸ ἀγγεῖον γιὰ νὰ σκιάξουνε τὸ Χάρο, ἢ Νὰν τὰ-κούσῃ ὁ Χάρος καὶ νὰ μὴν ξανάρθῃ, ἢ γιὰ νὰ μὴν ξανάρθῃ ὁ Χάρος, ἢ νὰ μὴ σώσῃ νάρθῃ πλιά ὁ Χάρος, ἢ Νὰ μὴ σώσῃ πλιά νάρθῃ καὶ ἄλλη βοῶν ἐς τὸ σπίτι μας, ἢ Γιὰ νὰ μὴν τοῦ περνᾷ πλιά, ἢ Νὰ ξεσπάσῃ τὸ κακὸ ἐς τὸ κεφάλι τοῦ Χάρου· ἢ Γιὰ νὰ φύγῃ τὸ κακὸ ἀπὸ τὸ σπίτι μας· ἢ Γιὰ νὰ μὴν μᾶς ξαναύρῃ τὸ κακὸ· ἢ Γιὰ νὰ ζήσουνε οἱ ἄλλοι· ἢ : Γιὰ νὰ μὴν πεθάνῃ ἄλλος· ἢ Γιὰ νὰ μείνουνε οἱ ἀποδέλοιποι· ἢ Γιὰ νὰ ναι οἱ ἄλλοι γεροί¹.

Ἀλλὰ διὰ τὸ χεόμενον κατὰ γῆς ὕδωρ ζωηρὰν ἔχουσι τὴν συνείδησιν οἱ τὸ ἔθιμον τοῦτο τηροῦντες ὅτι γίνεται διὰ νὰ δροσισθῇ ἡ ψυχὴ τοῦ νεκροῦ. Συνήθως ἡ λάγνητος τοῦ ὕδατος θραύεται παρὰ τὴν θύραν τῆς οἰκίας κατὰ τὴν ἐξόδον τοῦ νεκροῦ². Ἐν Χίῳ δοξάζουσι μὲν συμφώνως πρὸς τοὺς θρήνους τῆς νεκρωσίμου ἀκολουθίας, ὅτι ἐπιπονώτατον ἀγῶνα καταβάλλει ἡ ψυχὴ χωριζομένη ἐκ τοῦ σώματος, πρὸς ἀνακούφισιν δ' αὐτῆς ῥίπτουσιν εἰς τὴν ὁδὸν πῆλινα ἀγγεῖα ὕδατος, ὅταν ἐξαχθῇ τὸ λείψανον τῆς οἰκίας· πλὴν δὲ τούτου πολλοὶ τῶν φίλων καὶ συγγενῶν ῥίπτουσι τοιαῦτα καὶ ὅταν διέρχεται ἡ πομπὴ πρὸ τῆς οἰκίας των, διὰ νὰ δροσίουν τὴν λαύρα τῆς ψυχῆς τοῦ νεκροῦ³. Ἐν Κύπρῳ δὲ κατὰ τὴν ἐκκομιδὴν τοῦ νεκροῦ χύνουσιν ὄθεν καὶ ἂν διέρχεται ἡ νεκρικὴ πομπὴ πρὸς ἀνακούφισιν τῆς ψυχῆς τοῦ νεκροῦ ὕδωρ καθαρὸν ἐκ πηλίνων ἀγγείων, ἅπερ ἄμέσως ῥίπτοντες χαμαὶ συντρίβουσι⁴. Συνειθίζουσι προσέτι νὰ ἐκχέωσιν εἰς τὰς ὁδοὺς

¹ Κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ κ. Α. Σ. Ἀρβανιτοπούλου. Ἕτεροι τρόποι πρὸς ἐκφόδισιν τοῦ Χάρου κατὰ τὰς κηδείας συνειθίζονται οἱ ἐξῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ, κατ' ἀνακοίνωσιν τοῦ αὐτοῦ. Ἐνίοτε θραύουσι τὸ καλαμίδι ἢ καλάμι τοῦ ἀργαλειοῦ (κάλαμον μήκους 1½ μέχρι δύο πήχεων) ἐπιλέγοντες : Τὸ καλάμι τὸ σπασες, μωρὲ Χάρο, μὰ τὸ σίδερο δὲ θὰ μπωρέσῃς ! ἢ Σιδερένιοι οἱ πιεινοί. Ἐνισαγοῦ δὲ τῆς Μαντινείας, καὶ δὴ καὶ ἐν Τριπόλει, κόπτουσιν ἐκ τοῦ σαβάνου μακρὰν λωρίδα, ἣν ἀναρτῶσι πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας ἢ εἰς τὴν δοκὸν τῆς στέγης (εἰς τὸ πάτερον) ἵνα νὰ δέσουνε τὸ Χάρο ἂν ξανάρθῃ, πιστεύοντες ὅτι ὁ Χάρων ἂν θελήσῃ νὰ ἐπανέλθῃ, ὅπως ἀποκτείνῃ ἄλλον τινὰ ἐκ τῆς αὐτῆς οἰκίας, βλέπων τὸ προωρισμένον πρὸς δέσιμον αὐτοῦ σχοινίον, θὰ φοβηθῇ καὶ θὰ φύγῃ.

² Rouqueville, Voyage de la Grèce 1827 τ. VI σ. 147.—Πρωτόδικος ἐνθ. ἄν. σ. 13. Τὸ ἔθιμον παρατηρήθη καὶ ὑπ' ἐμοῦ ἐν Ἀθήναις καὶ πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου.

³ Κ. Κανελλάκη, Χιακὰ ἀνάλεκτα. Ἀθῆν. 1890 σ. 338.

⁴ Σακελλάριος ἐνθ. ἄν.

κατόπιν τοῦ νεκροῦ καὶ ἄλλον τὸ ἐν ταῖς ὑδρίαις τοῦ οἴκου ἀποτεταμειυμένον ὕδωρ πιστεύοντες ὅτι ἔχει μίανθῃ, διότι ἀπέπλυνεν ἐν αὐτῷ τὴν αἰμοσταγῇ μάχαιραν, δι' ἧς ἀπέκτεινε τὸν νεκρὸν ὁ Χάρων ἢ ὁ ψυχοπομπὸς Ἀγγελοῦ¹.

Δηλονότι παρέχεται οὕτω καὶ ἄλλη, μυθολογικὴ αὐτῇ, ἐξήγησις τοῦ ἐθίμου, ἥτις ὁμῶς ἐπισκοτίζει τὴν κοινῶς κρατοῦσαν δόξαν, ὅτι τὸ ὕδωρ εἶναι προσφορὰ πρὸς τὸν νεκρὸν καὶ ὅτι ἐπομένως ἡ θραῦσις τῶν ἀγγείων σκοπεῖ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ὑπὸ τοῦ νεκροῦ χρήσεως τῆς προσφορᾶς ταύτης².

N. Γ. Πολίτης

Η ΠΟΛΙΣ ΣΟΥΑΚΕΙΜ

Ἡ ἐπὶ τῆς Ἀφρικανικῆς παραλίας τῆς Εὐρυθρᾶς θαλάσσης κειμένη πόλις τοῦ Σουάκειμ, ὁ τελευταῖος οὗτος σταθμὸς τοῦ αἰγυπτιακοῦ κράτους, τυγχάνει ὁ λιμὴν, δι' οὗ διενεργεῖται τὸ μέγα μετὰ τοῦ Σουδάν ἐμπόριον.

Ἐνταῦθα θὰ περιορισθῶ μόνον εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς πόλεως, τῆς ἄλλως τε ἀγνώστου ἕως ποῖς πολλοῖς· διότι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, ὅτε ἐπέχειρουν ταξείδιον ἀναψυχῆς ἐκτὸς τῆς Αἰγύπτου, ἠπόρουν ἀκούων παρὰ πολλῶν, ὅτι ἠγνόουν ἔάν ὑπῆρχε τοιαύτη τις πόλις καὶ ποῦ ἔκειτο.

Τὸ ὄνομα τῆς πόλεως ταύτης εἶναι λίαν περίεργον καὶ προφέρεται

¹ Λουκᾶς ἔνθ. ἀν. σ. 97.—Ἐν Ροίτου τῆς Γαλλίας ὡς λόγον τῆς ἐκχύσεως τοῦ ὕδατος πλὴν τοῦ κινδύνου πνιγμοῦ τῆς ψυχῆς τοῦ νεκροῦ φέρουσι καὶ τοῦτον, ὅτι ἡ ψυχὴ ἐλούσθη ἐν τῷ ὕδατι καὶ δὲν πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται αὐτὴ εἰς ἄλλην τινὰ χρεῖαν (Rev. des trad. pop. 1893 σ. 420).

² Σημ. τῆς Διευθ. Ἡ προκειμένη διατριβή, πραγματευομένη περὶ ἐθίμου περιεργατάτου τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ ἄλλων λαῶν, ἐγράφη κατ' αἴτησιν τοῦ διαστήμου ἐθνολόγου κ. Edw. Tylor, ἀνακοινωθείσα δ' εἰς συνέδριασιν τοῦ ἐν Λονδίνῳ ἀνθρωπολογικοῦ Ἰνστιτούτου, ἐδημοσιεύθη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν τῷ ὑπὸ τοῦτου ἐκδιδομένῳ περιοδικῷ συγγράμματι (Journal of the Anthropological Institute) μετ' ἀγγλικῆς μεταφράσεως τοῦ κ. Louis Dyer. Τὴν ἀναδημοσίευσιν τῆς διατριβῆς ταύτης μετὰ τινων προσθηκῶν τοῦ συγγραφέως ἐκρίναμεν χρήσιμον, ἀφ' οὗ μάλιστα τὸ ἐν τῷ ἀγγλικῷ περιοδικῷ δημοσιευθὲν ἐλληνικὸν κείμενον βρίθκει τυπογραφικῶν ἀμαρτημάτων.